

Václav Petrbok
Stýkání, nebo potýkání?

Triáda

Z dějin
česko-německo-rakouských
literárních vztahů
od Bílé hory
do napoleonských válek

Stýkání, nebo potýkání?

◀ Vogtova mapa Čech z roku 1712

Kniha vychází s laskavou podporou
Česko-německého fondu budoucnosti.

© Václav Petrbok, 2012

ISBN tištěné verze 978-80-87256-57-2

ISBN verze PDF 978-80-87256-91-6

Václav Petrbok
Stýkání, nebo potýkání?

Triáda

Z dějin
česko-německo-rakouských
literárních vztahů
od Bílé hory
do napoleonských válek

Poděkování

Tento soubor studií byl obhájen jako dizertační práce v Ústavu české literatury a literární vědy Filozofické fakulty Univerzity Karlovy 21. ledna 2004. Snad se sluší poznamenat, že vedení této práce se ujala po náhlém úmrtí Alexandra Sticha na podnět Jana Lehára Hana Šmahelová; měl jsem tu čest „stýkat se i potýkat“ s laskavými i kritickými oponenty Václavem Bokem a Jaroslavem Kolářem. Uznání, kterého se mi tehdy dostalo (cenil jsem si ho zvláště od Zdeňka Vašíčka), posílilo mou vůli vydat tato literárněhistorická *miscellanea* tiskem. Mezi tehdejšími úmysly a nyníšními vydáními však leží dlouhých sedm let, kdy jsem se věnoval jiné práci – především redakční a autorské na *Lexikonu české literatury 4* (vyšel 2008), ale i několika dalším projektům a aktivitám (mj. oblíbenému pedagogickému působení). K tomu, že jsem se rozhodl práci i po této delší době zveřejnit, přispělo přesvědčení, že i dnes mohou tyto studie – povětšinou (snad s výjimkou úvodní syntetizující kapitoly) materiálové a interpretační – přispět k lepšímu obeznámení s literárním a kulturním prostředím českých zemí v době 17.–18. století a snad i podnítit další zájem o jeho soustředěnější studium, stále ještě nedosti široké. Samotná zvolená filologizující metoda je – i po letech jsem téhož názoru – přiměřená tématu, které analyzuje. Nezasťírám ale, že bych dnes uvažoval o této tematice jinak, respektive že by dnes byla v centru mého zájmu jiná témata; práce je tak i jakýmsi dokumentem mého tehdejšího odborného zájmu a směřování.

Tato knižní verze by nevznikla bez podpory Ondřeje Koupila, který mne v četných chvílích malomyslnosti povzbudil, a bez jeho účinné pomoci (redakční práce a překladů latinských textů). Můj upřímný dík patří rovněž nakladateli Robertu Krumphanzlovi za zájem tuto práci vydat, za jeho shovívavost a trpělivost. Za všestrannou podporu děkuji dojatě přátelům Tilmanu Bergerovi, Věře Buriánkové, Veronice Dudkové (rovněž za přehlédnutí překladů z němčiny), Haně Klínkové, Radku Lungovi, Stefanu Michaelu Newerklovi, Janu Randákovi a Martinu Svatošovi. Za porozumění vděčím ovšem i svým rodičům (otec se už bohužel vydání této práce nedožil) a bratrovi. Nemohu však na závěr nevzpomenout s vděčností a díkem i na toho, který „za to všechno může“ – na Alexandra Sticha, původního vedoucího dizertační práce.

Obsah

Předmluva / 13

Pokus o typologickou komparaci českojazyčné
a německojazyčné literární produkce
v českých zemích v letech 1620–1800 / 18

Sonda první.

Bridelův překlad poutní knížky o svatém Václavu:
marginalia k svatováclavskému literárnímu kultu
v jihoněmecké kultuře 17. a 18. století / 62

Sonda druhá.

Koniášova *Lob-Klingende Harffe deß Neuen Testaments*:
putování po matných stopách německé hymnografie
(nejen) východních Čech v 18. století / 96

Sonda třetí.

Stanislav Vydra mezi Balbínem a Jungmannem:
„dědictví věčných jezuitů a romantické probuzení“ / 118

Sonda čtvrtá.

Jan Nepomuk Norbert Hromádko:
bohemista a bohemistika v předbřeznové Vidni / 142

Závěrem / 165

Resümee / 169

Seznam literatury /182

Prameny / 182

Odborná literatura / 195

Seznam obrazových příloh / 248

Poznámky k vydání / 249

Rejstřík jmenný / 251

Předmluva

Paměť je zdrojem svobody a návratu, zapomnění je exilem.

(chasidská moudrost)

Alle diese die tschechische Entwicklung zugleich störenden und fördernden Einflüsse haben in Böhmen zugleich einen slawischen Kulturtypus hergebracht [...]: ein Slawentum mit den Gesichtszügen westeuropäischer, germanisch-romanischer Kultur. (Všechny tyto vlivy, které na český vývoj působily rušivě a zároveň ho podporovaly, daly zároveň vzniknout jednomu slovanskému kulturnímu typu: slovanství, které má v tváři rysy západoevropské, gernánsko-románské kultury.)

(Franz Spina, *Beiträge zu den deutsch-slawischen Literaturbeziehungen* I, 1909, 5)

Dějiny česko-německo-rakouských, resp. rakousko-německo-českých (či snad německo-rakousko-českých?) slovesných vztahů na sebe poutaly odjakživa značnou pozornost. A právem. Geografická blízkost obou jazyků těchto tří kultur, sousedství, prolínání a navrstvování správních a politických formací obyvatel prostoru mezi Rýnem a Moravou, Alpami a Baltským mořem přispívaly k neobyčejně plodné výměně ve všech oblastech kulturního a společenského života, tedy i v literatuře, resp. šířeji pojaté slovesnosti. Ne vždy bez sporů a konfliktů, podmíněných jednou pocitem „supremace“ nad „slabším“, „méně vyvinutým“ etnikem, jindy ublíženecky domýšlivým odsudkem „primitivů“ nebo „zrádců všelidských ideálů“. Až příliš často vyústovaly střety těchto zdánlivě protichůdných představ o „těch druhých“ do roviny politické, ne vždy končily smírným řešením.

Tato kniha se po úvodní přehledové komparaci pokouší demonstrovat na čtyřech sondách (němčina má pro tento druh pojednání výstižné pojmenování Fallstudien) některé kontakty a souvislosti mezi českou, německou a německo-rakouskou slovesností v období

datovaném zhruba mezi bitvou na Bílé hoře a napoleonskými válkami. Tyto sondy představují výběrem témat několik různých literárních typů a také jiný, primárně neslovesný projev duchovní kultury, kterým je institucionalizovaná univerzitní výuka češtiny. Pro časovou názornost byla zvolena dvě témata čerpající z materiálu do roku 1750, další dvě se týkají období následujícího; jejich časová prostupnost je nicméně pochopitelná, přirozená a autorem koneckonců zamýšlená.

Pro tuto periodizaci má autor knihy následující zdůvodnění. Bitva na Bílé hoře (1620) odstartovala v českých zemích represivní vnitropolitický kurz, který zásadním způsobem proměnil i dobové kulturní (a tedy i literární) prostředí. Konfesijní unifikace českých zemí vyloučila z účasti na kulturním dění nekatolíky českého i německého jazyka, kteří byli do té doby představiteli tzv. měšťanské kultury. Za těchto okolností se mohla rozvíjet kosmopolitní slovesnost duchovních řádů (s pozoruhodnou výjimkou tzv. Ferova okruhu, viz dále), teprve později česko- i německojazyčná slovesnost světského duchovenstva a ve značně zredukované míře též měšťanstva. K proměně slovesné kultury došlo v celorakouském měřítku vlivem dobových reformních kroků Marie Terezie a Josefa II. (vágně nazývaných „josefinismus“) a s tím spojeného filologicko-estetického obratu v druhé polovině 18. století, v českých zemích pronikavěji s jistým zpožděním, zhruba v poslední třetině 18. století. Bouřlivé období napoleonských válek, a zvláště jejich poslední fáze po bitvě u Slavkova (1805), již zcela zásadním způsobem přehodnotily ideový a slovesný odkaz předcházející synkretické epochy poznamenané posledním integrálním slohem – pozdním barokem – a již partikulárními literárními a uměleckými proudy – klasicismem, rokokem, hnutím Sturm-und-Drang – a to ve prospěch romantismu.

Úvodní kapitola – genologicky, filologicky a sociologicky orientovaná komparace slovesnosti obou zemských jazyků – se pokouší postihnout shody a rozdíly v užívání obou jazyků v naznačených

metodách zkoumání, přičemž jsem si vědom, že jako *tertium comparationis* i nadále zůstávala slovesnost latinská.

První sonda analyzuje na překladu drobné knihy o jediném svatováclavském poutním místě v Německu dobové překladatelské a adaptační techniky, jejich funkci v dobové literární komunikaci, fenomén tzv. bilingvních, resp. trilingvních tisků, a pokouší se postihnout překlad jako typ meziliterárního kontaktu, sloužící mimo jiné k rekonstrukci možných typologických souvislostí. Vedle modifikace základního textu života svatého Václava byl tak sledován ohlas, který měl *locus communis* „svatý Václav Bavorský“ v dobové slovesnosti, a to pouze v kontextu vděčného tématu literárních a širěji kulturních ohlasů prestižního svatováclavského kultu v jihoněmecké kulturní oblasti.

Druhá sonda se zabývá prací pořadatele (Antonína Koniáše?) německého kancionálu českého původu s převážně písňovými texty. Charakterizoval jsem několik typů přejímek (podle jejich původu – geograficky a konfesijně – a podle motivace jejich přiznanosti a nepřiznanosti), stranou nemohl zůstat ani rozbor amplifikace a simplifikace přejímaných textů, aby byly náležitě popsány tradiční pracovní postupy pořadatelů kancionálů, které jsou charakteristické pro celou „literaturu bez autorů a generací“ (A. Škarka). Zvláště mě zajímala bohemikální specifika sledovaného díla, která mu vykazují mimořádné místo v německojazyčné hymnografii českých zemí 18. století.

V centru třetí sondy se ocitá rozsáhlá novolatinská literární tvorba proslulého exjezuity, matematika a českého vlastence Stanislava Vydry. Pokouším se obhájit tezi o opozici části novolatinského písemnictví proti protežovanému písemnictví německého jazyka odkazováním k antickým tradicím a jejich ideálům společenského i individuálního života a dále spojením s předchozí tradicí balbínovsko-pešínovskou a ještě starší tradicí domácího „národního“ humanismu. Tato Vydrova činnost odstartovala pokusy o literární aktualizaci – na silném rétorickém základě – antického a humanistického

písemnictví v českých zemích. Podobné pokusy se analogicky odehrávaly mj. také v německorakouském písemnictví. Druhá část sondy rozebírá Vydrovu českou verzi učebnice aritmetiky jako první český pokus o realizaci představ matematika a filozofa Christiana Wolffa, průkopníka tzv. „vernakulární vědy“.

Čtvrtá sonda se monograficky zabývá výukou českého jazyka a literatury, tedy děním institucionální povahy, je ovšem nedílně spojena s literárněhistorickým, resp. filologickým zaměřením celé knihy. Snahy J. N. N. Hromádka, profesora českého jazyka na vídeňské univerzitě a redaktora významných českých novin a beletristického časopisu, o povinnou výuku češtiny na univerzitě, založení vlastního časopisu, etablování a kultivování slovanské a bohemistické filologie jako vědy jsou konfrontovány s jejich praktickou (ne)realizací a otevírají celou řadu otázek o schopnosti či ochotě rakouské byrokracie překročit utilitární prostor rezervovaný pouze pro praktickou výuku moderních jazyků i o jisté míře (nejen finanční) solidarity literátů z českých zemí s jejich velmi nepočetnými krajanly působícími ve vídeňském prostředí.

Zkoumané případy si nenárokují právo být nejvýraznějšími reprezentacemi daného typu – spíše se snaží klást otázky po dalších souvislostech probírané problematiky, otevírat další příbuzná – snad někdy analogická – témata. Nechtě jsou považovány za *studie* v původním latinském významu tohoto mnohdy již zprofanovaného slova – tedy za spojení snahy a úsilí s náklonností a touhou.

Bohuslav Balbín SJ (1621–1688)

Rechnel. od. vuzpoc. 1773

Bavrech. in. Dr. 1806

KARL HEINRICH VON SEIBT.

*Ritter der k. k. Erblande k. k. Rath Senior der philosoph.
Facultät, orientlicher Lehrer der schönen Wissensch.
und der Moralph. zu Prag.*

geb. 1753. d. 21. März

gest. d. 2. April. 1806

W

Karl Heinrich Seibt (1735-1806)

Pokus o typologickou komparaci českojazyčné a německojazyčné literární produkce v českých zemích v letech 1620–1800¹

Literatura (ve výběru)²

Obecné předpoklady: Assmann 2001; Habermas 2000; Koselleck 1987; Křen 1992; Petráň 1982, 1993; Pott 2006; Šamalík 1996; Viktora 2003.

Historický kontext: Bělina 1996; Bůžek 1993; Catalano 2008; Čechura 2001; David 2001; Dějiny obyvatelstva 1996; Evans 1979; Hanzal 1987; Haubelt 1986, 2004²; Hlavačka 2008; Hrbek 2006, 2007; Hroch 1999, 2005; Huber 2005a, 2005b; Knoz 2001; Kořalka 1996; Kroupa 1987, 1990, 2006²; Kutnar 1948; Lemberg 1928, 1931, 1932; Maťa 2004; Míka 1972, 1976, Mikulec 2000; Pešek 1993; Petráň et al. 1989; Preiss 1981, 2003²; Rak 2005; Řepa 2001: 93–95; Šmerda 1956, 1985; Velké dějiny 2001, 2008; Vlnas 1993, 2001; Vocelka 2002, Vojtíšek 1918; Winter 1940: 147–224, 1966, 1971.

Syntetické literárněhistorické práce: *německojazyčná „barokní“ literatura*: Szyrocki 1994; *latinská literatura 17. a 18. století české provenience*: Svatoš 2001b, 2004; *německojazyčná literatura bavorské provenience od 2. pol. 16. století do konce 18. století*: Breuer 1979; Pörnbacher 1988; *německojazyčná rakouská literatura (včetně české provenience) do cca. 1750*: Bok 1991a: 223–230; Breuer 1996; Nagl – Zeidler 1899: 652–817; *německojazyčná literatura české provenience 1620 – cca 1800*: Essl 1929: 1–4; Kraus 1934: 302–316; Kvapil 2001a: 6–15;

¹ Při tomto pokusu o typologickou analýzu českého a německého písemnictví 17. a 18. století se opírám zvláště o důležitý úvod k dizertaci Gudrun Langerové (Langer 1984: 11–27).

² Pro detailní soupis srov. seznam literatury na konci knihy.

Neubauer 1876: 17–26; Winter 1937; Wolkan 1926: 35–56; *německojazyčná literatura české provenience doby „osvícenství“*: Nagl – Zeidler – Castle 1914: 358–365; Neubauer 1877: 3–6; německojazyčná literatura rakouské provenience období „osvícenství“: Eybl 2005a; Nagl – Zeidler – Castle 1914: 1–539; Zeman 1996a, 1996b; *českojazyčná literatura do cca 1750*: Černý 1996; DČL I/1959: 383–492; Jakubec 1929a: 801–952; Kalista 1941: 7–50, 303–324; Kopecký 1993; Lehár – Stich 1999: 145–168; Novák 1936–1939: 123–208; Schamschula 1990: 269–327; Stich 2001; Tichá 1984: 228–279; Vlček 1960a: 458–595, 1960b: 9–104; *českojazyčná literatura od doby „osvícenské“ do začátku 19. století*:³ DČL19st 1903: 1–481; DČL II/1961: 21–120, 123–231; Jakubec 1929b: 1–379; Lehár – Stich 1997: 171–217; Novák 1936–1939: 208–276; Schamschula 1990: 329–356; Vlček 1960b: 105–299; *slezská německojazyčná literatura*: Heckel 1929: 179–379; Lubos 1960: 97–196; *slezská českojazyčná literatura*: Grund 1946.

Komparativní (literárněhistorické) práce: Bočková 2008; Bohatcová 1988; Drews 1996; Herold – Pánek 2004; Horáková 1999; Kalista 1970: 179–186, 2004; Krejčí 1975; Langer 1984: 7–27; Ludvíkovský 1933; Mourek 1895; Mylníkov 1991; Petrbock – Wögerbauer 2006, 2008; Rataj 2002; Ron 1992, 1999; Schamschula 1973: 295–309, 1984; Schmaus 1961; Škarpová 2006, 2008; Trost 1963; Veselá-Prudková 2003; Witkowski 1979; Wögerbauer 2008b.

Dílčí literárněhistorické práce (ve výběru): Bauer 1974, 1980; Bočková 2004, 2006, 2009; Breuer 1979, 1986, 1989, 2001, 2005; Brückner 1984, 1985b; Co-reth 1982; Cysarz 1936; Ducreux 2005; Dvořák 1994: 55–64, 75–89; Eybl 1992, 1995, 1999, 2007; Fürst 1894: 39–77; Grimminger 1984; Hanuš 1912; Herzog 1991; Hess 1985; Horálek 1969; Hrabák 1968, Hrubý 1903: 224–291; Kapner 1978; Karasek-Langer 1960; z Kochemu 2007; Kolár 1994; Kopecký 1968, 1997; Králík 1947; Králík et al. 1981; Kraus 1886–1887; Kvapil 2001b, 2002, 2008b; Linka 2001, 2005; Lorenzová 1999; Lunga 1999; Malura 2006a, 2008; Malý svět 1995; Meier et al. 1999; Meurders 1990; Mylníkov 1974; Neuber 1980; Palas 1964: 55–62; Peter 1978; Rak 1986; Rebhann 1896; Ryantová 2005; Segebrecht 1977; Schuhloden 1988; Sirovátka 1996: 9–72; Sládek

³ Pod českou literaturu období druhé poloviny 18. století a počátku století 19. se tradičně řadí latinsko- a německojazyčná díla autorů „osvícenské vědy“.

1995, 2007; Stich 1997; Svatoš 1997, 2003a, 2005a, 2007; Svět 2005; Svoboda 1957; Thořová 1999; Vašica 1938; Wilhelm 1992; Woessler 1989; Zíbrt 1907.

Potřeba literárněhistoriografické revize: Arlt 2000; Breuer 1980; Papoušek – Tureček 2006; Pelán 2006; Petrbock 2004b; Petrbock – Randák 2008; Šmahelová 2000; Wögerbauer 2008a; Zeman 1986.

Syntetické sociolingvistické práce: Berger 2001; Gardt 1999; Havránek 1936; Koupil 2008; Polenz 1994, 1999; Vintr 1997, 2001; Wiesinger 2006.

Jazyková „výměna“: Lenderová 2008; Menzel 1996; Povejšil 1980; Skála 1969–1970; Starý 1995; Stich 1991, 1999; Svatoš 2000a; Tanzmeister – Uttenthaler 1993; Trost 1965, 1980, 1981; Wiesinger 1983, 1987; 1993; Wuzella 2003.

Právní dějiny: Kapras 1930; Malý et al. 1999; Malý – Soukup 2006.

Dějiny školství: Hlobil 2004, 2009; van Horn Melton 1986: 200–230; Keipert 1991; Lambrecht 2004; Nyomárkay 1999; Strakosch-Grasmann 1906; Šafránek 1913: 120–189; Štverák – Mrzena 1986: 10–90, Wotke 1907.

Dějiny filozofie, církevní dějiny: Čornejová 1993, 2002²; Kadlec 1991; Seibt 1974; Sousedík 1997; Zemek – Bombera – Filip 1992: 104–119.

Čtenářství, knihovny, knižní obchod: Bok 2000; Ducreux 1992, 1995; Fejtová 2002a, 2002b; Pokorný 1989; Ryantová 1998; Šimeček 2002; Voit 2006.

K tomu, abychom si načrtli vzájemné vztahy mezi českojazyčnou a německojazyčnou literaturou v českých zemích⁴ mezi bitvou na Bílé hoře (1620) a počínajícími napoleonskými válkami na konci 18. století, je zapotřebí nejprve připomenout a zopakovat několik známých historických událostí.

1620–1740 / období „barokní“

Bitvou na Bílé hoře⁵ 8. listopadu 1620 vyvrcholily dosavadní spory o povahu habsburské monarchie mezi stavovskou opozicí, jež vyznávala reformační konfese a prosazovala princip dělené moci (*imperium mixtum*), a panovnickým habsburským rodem, který se nadále i s významnou aristokracií přidržoval katolické konfese – což spojovalo fatálním způsobem politický a konfesní moment – a prosazoval tendence centralizačního charakteru. Následným zavedením Obnoveného zřízení zemského (pro Čechy od roku 1627, pro Moravu o rok později) české země ztratily do značné míry své dosavadní autonomní postavení v rámci habsburské monarchie, kterému dávala naplnění stavovská reprezentativní veřejnost, jež se

⁴ Kvůli těžkostem při pojmenování literatury německého jazyka na území českých zemí v tomto období, spojeným s nejistým balancováním mezi pojmy geografické, historické či politické provenience, rezignuji v této práci na pojmenování „českoněmecká“, tím spíše pak „sudetoněmecká“, a nadále používám poněkud pohodlného (ač provizorního) termínu „literatura německého jazyka (literatura německojazyčná) v českých zemích, české provenience“, příp. „německé písemnictví v českých zemích“. O těchto terminologických otázkách pojednal výborně Schroubek (1978, 2008: 29–35).

⁵ Josef Petráň (1993: 143) například hodnotí Bílou horu jako „jistý zlom ve válce“ a následná politická rozhodnutí interpretuje jako „historické události s funkcí symbolu“, přičemž např. o popravě sedmadvaceti českých pánů, vůdců odboje, uvažuje jako o události, která má „sama o sobě emblematickou funkci“.

snažila ochraňovat českou státnost a současně vlast, totiž prostor, který chtěla ovládat. Česká dvorská kancelář byla přesunuta do Vídně, vydáním Obnoveného zřízení zemského čeština sice nadále byla považována vedle němčiny za úřední jazyk země, ztratila však své předchozí výlučné postavení, které kodifikoval jazykový zákon z roku 1615 (Malý a kol. 1999: 126–127, 130–146). Krátce nato zrychleně pokračoval ústup češtiny jako úředního jazyka – zvláště patrné je to ve vnitřním úřadování celé řady severočeských a západočeských měst –, který započal již na začátku 16. století (Vojtíšek 1918: 21–32, Míka 1976: 536–539, 549).

Následky ničivé třicetileté války, která po sobě zanechala zvláště v Čechách razantní úbytek obyvatelstva a hospodářskou krizi, se překonávaly jen velmi pomalu. Navíc v roce 1680 došlo k opětovnému úbytku obyvatelstva po morové epidemii a krátce poté otráslou celou zemí velké selské povstání, k němuž mimochodem vzešel impulz z chudých horských a podhorských oblastí osídlených německojazyčným obyvatelstvem (Broumovsko, Českolipsko) a které se poté rozšířilo na celé severní a východní Čechy. Kulturní vývoj Čech a Moravy byl – obdobně jako v případě rakouských dědičných zemí – jednoznačně určen rekatolizačními a protireformačními snahami katolické církve.⁶ Tyto části říše tvořily důrazným prosazováním rekatolizačního a protireformačního úsilí – na rozdíl od Uher či Slezska – poměrně uzavřenou kulturní jednotku, i když rozhodně nelze hovořit o naprosté izolaci od okolního nekatolického světa, o čemž svědčí zvláště vztahy rakouské venkovské šlechty k protestantským německým zemím, resp. městům (Norimberk) v době tureckých válek. Čeští a němečtí nekatolíci, kteří nehodlali konvertovat, museli opustit zemi. Do exilu v Polsku, Sasku, Prusku, Horních Uhrách, příp. Nizozemí či Švédsku

⁶ Pokouším se i nadále tyto pojmy rozlišovat: rekatolizací rozumím pokus o ideové i mocenské znovunabytí pozic katolické církve, zatímco za protireformaci považuji snahy o potlačování myšlenkové propagandy a reziduí reformačních církví a jednoty bratrské.

tak odešla celá řada elitních autorů náboženské, historické a pedagogické literatury včetně jejího nejznámějšího představitele Jana Amose Komenského. Poddaným nezbylo nic jiného než katolickou víru přijmout. Emigrace, likvidace či cenzura ideově závadných či podezřelých knih vytvořily obdobné předpoklady k dalšímu vývoji literární kultury v Čechách i rakouských zemích.⁷ Nositeli další vzdělanosti a kulturního vývoje se staly hlavně řeholní řády, a to především (ač ne výlučně) jezuité, což vyvolávalo permanentní napětí mezi nimi a tradičními, tzv. historickými řády (zvl. dominikány, benediktiny, kapucíny a premonstráty). Nápadnou absenci světského kněžstva jako kulturotvorné vrstvy – výjimky jako Tomáš Pešina z Čechorodu nebo Maxmilián Rudolf svobodný pán Schleinitz potvrzují pravidlo – přinejmenším v průběhu 17. století lze snad vysvětlit jeho tristními materiálními podmínkami – farní soustava katolické církve se dlouho po roce 1620 nalézala v zoufalém stavu; církevní majetek, který byl v době předbělohorské rozchvácen šlechtou a městy, nebyl ani později za rozsáhlých konfiskací zcela vrácen. Třicetiletá válka rovněž jednoznačně způsobila v rakouských a českých zemích drastickou redukci měšťanských elit a měšťanské kultury vůbec, k jejímuž opětovnému rozvoji – na rozdíl od protestantských německých zemí či Slezska – již nedošlo.

⁷ Nelze však zcela opomenout kontakt první a druhé generace české domácí inteligence k českému emigrantskému prostředí a vůbec nekatolickému německému prostředí. Detailněji byl přitom studován pouze učenecký kontakt mezi Bohuslavem Balbínem a žitavským polyhistorem a dramatikem Christianem Weisem. Pro studium učeneckého, resp. slovesně-literárního kontaktu mezi českým katolickým prostředím německojazyčné proveniencie a německým prostředím nekatolickým by si zvláštní pozornost zasloužily analýzy některých knihovních fondů v bývalých německojazyčných oblastech (např. knihovny benediktinů v Broumově, křížovníků s červenou hvězdou v Hradišti sv. Hipolyta, premonstrátů v Teplé, augustiniánské knihovny v České Lípě aj.). Podle zjištění Eduarda Wintera (1966: 178–179) v dnešních šlechtických knihovnách v českých zemích je asi jedna desetina německých a rakouských knih rakouské proveniencie do roku 1800, zbytek knih je původem hlavně ze severního a středního Německa. U rodů, které měly tradičně zájmově či profesně užší vztah k českému etniku (Schwarzenberkové, Lobkovicové), tvoří české knihy asi jedno procento celkového počtu knižních jednotek.

V Bavorsku (Altbayern) se s měšťanskou kulturou pak vůbec nese-
tkáváme ani v předcházejícím 16. století.

Kultura společenských a vzdělaneckých elit rakouských a čes-
kých zemí 17. a 18. století byla jednoznačně religiózního charakte-
ru. Vítězství Habsburků a jejich spojenců nad městy a stavy bylo
zároveň vítězstvím kosmopolitní šlechtické vrstvy. Zvláště v dědič-
ných zemích rakouských, v českých zemích a ve Vídni se usidlovala
leckdy nově nobilitovaná šlechtická vrstva, jejímiž příslušníky byli
Španělé, Italové či Valoni. Společně s kosmopolitním charakterem
církvních řádů do značné míry spoluurčovali nadnárodní institu-
cionalizaci vyšší kultury i u panovnického dvora. Ač mezi starou
českou šlechtou (František Josef Černín, Václav Norbert Kinský)
se čas od času vyskytla rezistence vůči dominantnímu užívání ro-
mánských jazyků či němčiny, rozhodně ji nelze považovat za re-
flektnou primárně patrioticky.

Jazyk kosmopolitní šlechty a dvora byla italština a španělština,
později francouzština. Literatura, která se pěstovala v tomto dvor-
ském a aristokratickém prostředí, je literatura reprezentace a osten-
tace. Jejím úkolem bylo oslavit aristokratickou moc, ornamentál-
ním a důmyslně výpravným způsobem (např. alegorií a emblématy)
manifestovat různé umělecké způsoby a postupy, kterými bylo žá-
doucí ji velebit a tím potvrzovat její sociální legitimitu a svrchova-
nost. Připomínám, že císařskými dvorními básníky (*poeti cesarei*)
byli až do konce 18. století výlučně Italové – Apostolo Zeno, Pietro
Metastasio až po Giovanniho Alessandra Brambillu.

Přejdu-li k úžeji vymezené literárněhistorické problematice,
je třeba konstatovat, že k tomu, aby nynější česká literární věda
vyčerpávajícím způsobem charakterizovala českou barokní litera-
turu (či spíše: specificky „národní“ či lokální realizaci obecných
rysů baroka v českém písemnictví), není dodnes – přes množství
poměrně rozsáhlé sekundární literatury i četných pramenů – dis-
ponována. O existenci významných literárních tvůrců a děl české
literatury barokního období se sice vzhledem k novějším a novým

výzkumům již nepochybuje, ale Škarkovo tvrzení, že „většinou zatím vidíme a posuzujeme na českém barokním písemnictví jenom jeho povrch“ (Škarka 1968: 13), není zdaleka ani dnes překonáno. Takřka neexistuje v českém prostředí pokus analyzovat literaturu tohoto období jako performativní akt, jak to provedl na příkladu literatury jihoněmecké Franz M. Eybl (2005b). I co se týče zpracování a zhodnocení literatury provenienčně jihoněmecké, zvláště pak rakouské⁸ a bavorské,⁹ které měly při rozvoji soudobého českého písemnictví bezesporu značný význam – samozřejmě vedle klíčového významu literatury latinské –, není situace příliš odlišná od situace české literární vědy. K dějinám bavorské literatury 16. a 17. století je nicméně závažná – i pro naši práci – zejména monografie cášského germanisty Dietera Breuera *Oberdeutsche Literatur 1565–1650* (Breuer 1979), resp. některé další Breuerovy programové a polemické články. Takřka v úplných začátcích je studium německého písemnictví v českých zemích v 17. a 18. století.¹⁰ Jak bude pa-

⁸ Na tomto místě lze odkázat aspoň na několik programových tezí Dietera Breuera v nejnovější příručce německorakouských literárních dějin (Breuer 1996). K německorakouské literatuře 17. a 18. století existují přitom početná monografická zpracování některých témat postilografických či hymnografických.

⁹ Solidní, ač ne zcela kritický přehled podal mnichovský germanista Hans Pönbacher (1988), který na jiném místě (Pönbacher 1979: 71) vyslovuje zajímavou tezi, že „Bayern [...] eine Vorhut zunächst der Bewegung der Gegenreformation und dann eine Bastion des reformierten, gereinigten und neu erstarkten Katholizismus war, zuzeiten wahrscheinlich mehr noch als das benachbarte kaiserliche Österreich mit all seinen Interessen, Verpflichtungen und notwendigen Rücksichtnahmen“ („Bavorsko bylo [...] nejprve předvojem protireformačního hnutí a potom baštou reformovaného, očištěného a nově posíleného katolicismu, někdy pravděpodobně ještě více než sousední císařské Rakousko se všem svými zájmy, povinnostmi a nutnými ohledy“). Zde se opět nabízí analogie s českou politickou a kulturní situací.

¹⁰ Základní literární příručky podávající mnohdy nepřilíš objektivní (ať už konfesijně či nacionálně zaujatý či metodologicky nedostatečný) pohled na dějiny německé literatury v českých zemích od Bílé hory až po napoleonské války jsou uvedeny na začátku této kapitoly. Compendium Nagla a Zeidlera nemá o dějinách barokní německé literatury v českých zemích samostatnou kapitolu, až v druhém díle svých literárních dějin se obsáhleji věnuje literatuře „období osvícenství“ („der Aufklärungszeit“) Rudolf Wolkan. Pro úplnost budiž zmíněna „kmenovou teorií“ ovlivněná literární histo-

trné z následujícího výkladu, nedošlo k této situaci zcela náhodou. A do třetice: nelze zapomínat na ono *tertium comparationis*, bez něhož se úvahy o zdrojích a proměnách literatur obou vernakulárních jazyků neobejdou: totiž na studium latinské kultury, resp. literatury. Literáti českého i německého jazyka si totiž v latinských řádových školách osvojovali způsob literárního tvoření, který byl určující i pro jejich česko- i německojazyčnou slovesnou tvorbu.

Hovoříme-li o literatuře v českých zemích, zdá se, že je ještě důležitější než v jiných regiorech (jako např. v protestantských částech dnešního Německa či ve Slezsku) zkoumání jejího vertikálního uspořádání, tedy podle sociálních vrstev, jimž byla určena. Nelze podceňovat ani regionální zakotvení dobové slovesnosti, projevující se odlišnou situací českou a moravskou, na což oprávněně poukázal brněnský bohemista Karel Palas (1964).

Uvedme nyní druhy, žánry „barokní“ slovesnosti v obou zemských jazycích v českých zemích a některé jejich představitele. Zvláštním druhem byla tzv. školská poezie skládaná pedagogy a žáky řádových škol, a to výlučně v latině. Svatoš (2000a: 39) upozorňuje na paralelní výskyt pozdních humanistů v protestantském i katolickém německém prostředí a zároveň v českých zemích, kteří psali latinskou učeneckou poezii pro svět vzdělců a poezii určenou „nižším vrstvám“ v příslušném vernakulárním jazyce. Nábožensky orientovanému básnictví v latině, pěstovanému především řádovými básníky (Bartholomäus Christelius SJ), tak odpovídala nábožensky orientovaná básnická a písňová tvorba v češtině (jako např. tvorba Fridricha Bridela SJ, Adama Michny z Otradovic, Felixe Kadlinského SJ) a v němčině (anonymní autor v Koniášově

riografie Josefa Nadlera a jeho pojednání o „novoněmecké romantice“ („neudeutsche Romantik“) (Nadler III/1931: 565–569), letmo se rovněž dotkli literárních dějin německojazyčného obyvatelstva Čech v sledovaném období Eduard Winter a Wilhelm Wostry v reprezentativním sborníku k 75. výročí založení *Spolku pro dějiny Němců v Čechách* (Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen). – Až v poslední době se soustavně věnuje německojazyčnému písemnictví 17. a 18. století ústecký germanista Jan Kvapil.

německém kancionálu, Johann Oppelt SJ, Johannes Kraus SJ, Friedrich Mibes OCist). Také v této oblasti jsou řádoví autoři poměrně hojně zastoupeni, protože péče o literaturu v lidovém jazyce odpovídala jejich misionářskému poslání. Jistě ne náhodně se setkáváme s pokusy o institucionalizaci distribuce náboženské literatury ve vernakulárním jazyce mezi širšími lidovými vrstvami jak v českém (*Dědictví svatováclavské*), tak i v jihoněmeckém prostředí (*Goldenes Almosen*).

Zřetelně jinou skupinu než tento literární žánr představovalo světské písemnictví pro „osobní užití“, tedy příležitostné básnictví.¹¹ Jeho zaměření a početnost dnes lze již jen stěží odhadnout, protože většinou existovalo pouze v rukopisné podobě (mezi nejznámější památky tohoto druhu patří *Sborníček Anny Vitanovské* z roku 1631 nebo *Discursus Lypirona* od právníka Václava Jana Rosy z roku 1651). Větší povědomí o této produkci v českojazyčném i německojazyčném písemnictví by mohly poskytnout literárněhistorické analýzy tzv. štambuchů (památníků), které se tehdy těšily značné oblibě, a to nejen ve vyšších vrstvách.

Typickou součástí dobového písemnictví byla tvorba určená pro široké lidové vrstvy, frekventovaný nástroj katolické reformy v duchu Tridentina. Literatura určená pro tyto čtenáře (uživatele) byla patrně v tehdejší české i německé knižní produkci nejpočetnější. Patří do ní některá méně exkluzivní díla homiletická (německý termín *Homiletik*) a postilografická (*Predigt*), zvláštní skupinu tvoří tzv. literatura nábožná (*Andachtsbuch*, *Erbauungsliteratur*, *religiöse Gebrauchsliteratur*), to jest literatura sloužící ke kultivaci duchovního života širších společenských vrstev, pod níž lze subsumovat modlitební knížky (*Gebetsbücher*), drobnou náboženskou a hagiografickou literaturu (*Hagiographie*, *Vitae der Heiligen*), kramářskou (letákovou) duchovní píseň (*geistliches Flugblattslied*),

¹¹ O ošidnosti pojmu *Gelegenheitsdichtung*, vzniklého až ahistorickou aplikací Diltheyových poznatků o prožívání estetických počitků, psal Segebrecht (1977).

knížky o „zdravohojitelných“ vodách (Bücher über Gesund- und Heilbrunnen).

Vedle této produkce je zapotřebí vymezit literaturu náboženskou (religiöse Literatur), to jest literaturu vyšší úrovně pro čtenáře z intelektuálních elit či přinejmenším pro poučenějšího čtenáře, s žánry polemika (Polemik), rozjímání (Betrachtung), duchovní cvičení (geistliche Übung). V „původní“ i překladové české (např. Matěj Václav Šteyer SJ, Antonín Koniáš SJ) i německojazyčné literatuře (Johannes Kraus SJ) českých zemích 17. a 18. století je tento druh literatury bohatě zastoupen, zvláštní pozornost si zasluhují četné české překlady rozsáhlého díla autora asketických příruček, bavorského jezuita Jeremiase Drexela.

Budu-li hovořit o žánru (duchovního) románu, lze na základě dosavadních znalostí produkce konstatovat, že vedle Komenského *Labyrintu světa a ráje srdce* (1631) a překladu Vieroova románu *Christoslaus aneb Život Krystoslava knížete* od křižovníka Jana Beckovského (1689) nenajdeme v soudobé německé literatuře v českých zemích obdobný žánr zastoupen. Kvapil (2001a: 9) soudí, že k románu se nejvíce blíží v některých rysech *Das große Leben Christi* od porýnského kapucína Martina z Kochemu, který byl distribuován pro německé obyvatelstvo českých zemí v původní německé verzi z mimočeských tiskáren. Práce Martina z Kochemu byly velmi často překládány do češtiny, jeho *Velikému životu Pána a Spasitele Krista Ježíše a jeho nejsvětější a nejmilejší matky Marie Panny* (v překladu kapucína Edelberta Nymburského poprvé vyšlo 1698) se pokoušelo konkurovat roku 1779 stejně rozsáhlé, pojaté a co více – pojmenované – vylíčení Kristova života od českého exjezuita Jana Nepomuka Groha/Kroha (z Kochemu 2007: 21–23).

Zvláštní skupinu tvoří v obou zemských jazycích dále literatura anonymní, převážně světské tematiky, určená pro široké vrstvy: časová (Zeitungslied) a vojenská píseň (Soldatenlied) z třicetileté války, z doby trvalých konfliktů s Osmanskou říší i z důležitého období válek o dědictví rakouské, dále hanopis (Schmähungsschrift)